

МІСЦЕ Й РОЛЬ ДЕРЖАВИ У СИСТЕМІ ІНСТИТУЦІЙНО-ОРГАНІЗАЦІЙНИХ ГАРАНТІЙ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ (НА ПРИКЛАДІ США)

Розглянуто інститути державної влади як гарантів прав і свобод людини у США, серед яких провідну роль визначено за судовою гілкою влади на чолі з Верховним судом.

Рассмотрены институты государственной власти в качестве гарантов прав и свобод человека в США, среди которых ведущая роль определена за судебной ветвью власти во главе с Верховным судом.

Institutes of state power as human rights and freedom's guarantors in the US, among which the leading role belongs to judicial branch with the Supreme Court at the head.

Постановка проблеми. Процес життєдіяльності людини – це процес користування нею певними соціальними благами, що забезпечуються або охороняються державою. Можна виділити три групи факторів у сфері соціально-економічних відносин особи й держави, що безпосередньо впливають на можливість реалізації її прав. Це, по-перше, рівень соціально-економічного розвитку суспільства, принципи соціальної політики, що проводиться державою; по-друге, рівень злочинності; по-третє, комплекс заходів, що вживаються державою з метою створення максимально можливих гарантій прав і свобод людини.

Аналіз публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми. Категорія, зокрема, особистих прав і свобод людини, виходячи з природноправової доктрини, передбачає здебільшого утримання держави від активних дій щодо їх забезпечення, а натомість її реагування на факти порушення цих прав означає діяльність держави щодо їх захисту. У визначеннях окремих авторів поняття особистих прав і свобод акцентується відразу на їх захисті. За їхнім твердженням, особисті права і свободи – це блок прав, що надають конституційний захист приватному життю громадян, свободі людини від неправомірного втручання держави у сфери її приватного життя [1, с. 36].

Деякі вчені стверджують, що гарантії конституційних прав і свобод забезпечуються двома категоріями гарантій – загальними

(економічними, політичними, організаційними) та спеціальними, або юридичними (правовими засоби реалізації, охорони, захисту, усунення порушень та поновлення порушених прав) [2, с. 207; 3, с. 185]. У системі механізмів захисту прав і свобод людини деякі науковці виділяють лише юридичні механізми і як їх носія зазначають лише державу [4, с. 277, 409]. Роллю лише держави у цьому обмежуються й інші автори [3, с. 185; 5, с. 188], які вважають, що головна роль держави зводиться до створення умов для реалізації прав і свобод людини [6, с. 17].

Мета. Зважаючи на неоднаковий рівень та якість гарантованості основних прав і свобод людини, що зумовлено наявними як об'єктивними можливостями, так і суб'єктивними чинниками кожної країни, необхідним є висвітлення ролі й місця інститутів державної влади серед організаційно-правових гарантів прав і свобод людини у США.

Виклад основного матеріалу дослідження. Аналізуючи організаційно-правові, або інституціональні гарантії захисту особистих прав і свобод людини у США, слід наголосити, що, як зазначають науковці, організаційно-правові гарантії – це система державних органів і організацій та діяльність держави і всіх її органів, посадових осіб, громадських організацій щодо створення сприятливих умов для реального користування громадянами своїми правами [7, с. 15].

Деякі дослідники пропонують вживати інший термін – «інституційно-організаційні гарантії» [8, с. 6]. Інші науковці називають цей вид гарантій державно-юридичним захистом прав людини. Під ним вони розуміють провозастосовну юрисдикційну діяльність компетентних органів, спрямовану або на примусове здійснення юридичного обов'язку, необхідного для реалізації права людини, або на відновлення такого права, або на попередження чи припинення його порушення [9, с. 44].

У системі цього виду гарантій найбільш ефективною гарантією прав і свобод людини і громадянина є правосуддя. Про зростання ролі правосуддя свідчить той факт, що деякі українські високопосадовці обґрунтовують необхідність збільшення судового бюджету, оскільки, за їхнім твердженням, правоохоронна функція за останні 10 років цілком перейшла до судової системи [10, с. 6].

Норми матеріального права реалізуються лише за допомогою спеціально організованого процедурного механізму. Саме на цій технологічній стадії діяльності суду чи іншої державної установи

можлива або повна реалізація конституційного права, або часткова, або знехтування конституційним правом. Саме тому американська правова система приділяє підвищену увагу безпосередньо самій процедурі судового розгляду звернень громадян до суду, небезпідставно вбачаючи у цьому той спосіб захисту прав людини, який не є можливим в інших структурах державної влади.

Враховуючи такий філософський підхід, США фактично кодифікували і регламентували процедуру звернення до суду не гірше, ніж у країнах кодифікованого права, а якщо порівнювати з процесуальним правом України, то у деяких напрямках зробила це краще [11, с. 3]. У деяких працях вітчизняних вчених вже застосовується спеціальний термін – «прецедентне право з прав людини». На їхню думку, воно покликане відіграти особливу роль при проведенні правової реформи в Україні. Більше того, його визнання та ефективне застосування правотворчими та правозастосовчими органами у процесі захисту та реалізації фундаментальних прав і свобод дозволить перейти від панування позитивістської правової моделі до сприйняття природно-правового підходу [12, с. 32].

Останні дослідження порівняльного аналізу механізмів міжнародного судового захисту прав і свобод людини свідчать про те, що в них наголошується на беззаперечній перевазі цих механізмів, головним чином внаслідок, зокрема, підвищення ролі прецедентного права Європейського Суду з прав людини в державах, що традиційно належать до романо-германської правової сім'ї, де основним джерелом права є нормативно-правовий акт [13, с. 16].

Як свідчать результати моніторингу Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини, останнім часом проблеми судового захисту прав людини ще більше загострилися [14, с. 7]. Серед таких проблем насамперед виділяється бідність переважної більшості громадян (через неспроможність сплатити мито й скористатися послугами адвоката), тяганина з розглядом судових справ (фактично, розглядаються кожна десята кримінальна та кожна п'ята цивільна справа), а також наявність інституту досудового слідства, який породжує тяганину та порушує принцип змагальності процесу, характерний саме прецедентному праву.

Деякі автори, звертають увагу на недоліки й переваги прецедентного права. На їхню думку, переваги полягають у можливості «творити право» безпосередньо судом, оминаючи ускладнені структури правової культури континентальної Європи. Це дозволяє використовувати у такій «творчості» високі духовні й моральні

критерії та орієнтуватися на здоровий глузд і завдяки цьому безпосередньо відповідати на вимоги суспільства, що розвивається, і швидше пристосовуватися до розвитку цивілізації. Серед недоліків прецедентного права фахівці вбачають відому історичну інтелектуальну незавершеність, зокрема відсутність нормативних узагальнень, системності, структурованості тощо [15, с. 115-116].

Однак, світові тенденції у напрямку зближення основних правових систем, яке виражається у зростанні ролі судів у правоутворенні у країнах романо-германської правової сім'ї на тлі збільшення питомої ваги законів у державах англо-американської правової сім'ї, є підтвердженням того, що майбутнє розвитку правової системи окремої держави – за поєднанням закону та судового прецеденту, що приведе до ефективності дії всього механізму правового регулювання. Однак запровадження прецедентного права в Україні повинно являти собою поступовий та багатовекторний процес, пов'язаний зі зміцненням незалежності судової влади, підвищенням професійних вимог до суддів (особливо вищих судів), забезпеченням належного рівня правової культури населення [16, с. 16].

Особлива роль судової системи США у законотворчій і правозастосовчій діяльності відбивається у численних судових рішеннях, про частину яких уже йшлося вище. Тому варто обмежитися, як уявляється, лише деякими такими важливими констатаціями.

Так, на сьогодні суди США мають більшу владу і користуються великою повагою в американській системі, оскільки в процесі реалізації принципу поділу влад суд почав нести відповідальність за прийняття багатьох важливих рішень із суспільних питань. Американцям здавна притаманна схильність звертатися зі скаргами до суду. Сьогодні ця дарована їм можливість порушити судову справу призвела до «буму захисництва» [17, с. 154].

Повноваження судової влади США досить повно закріплені у Конституції (розд. I – Пст. 3), згідно з якою вся судова влада належить одному Верховному суду і нижчестоящим судам. Судова влада поширюється на всі справи, засновані на праві і справедливості, що виникають на основі чинної Конституції, законів Сполучених Штатів та міжнародних договорів, які укладені або будуть укладені від їхнього імені. справи про всі злочини, за винятком тих, що переслідуються в порядку імпічменту, підлягають розгляду судом присяжних. Із цього приводу VI Поправка гарантує підсудному право на «швидкий і публічний суд безпристрасних присяжних того штату, або округу, де було скоєно злочин [18, с. 346, 349].

Найбільш ефективним інститутом судового захисту прав людини в сучасній демократичній державі є конституційне правосуддя. Його покладено на спеціалізовані конституційні або квазісудові органи, наділені компетенцією здійснювати конституційний контроль. Так, через судову природу загального права у США суди мають право самі вирішувати питання щодо конституційності. Найголовнішим органом у системі конституційного контролю у США є Верховний суд. Контроль за дотриманням конституційних прав і свобод особи Верховний суд здійснює шляхом перевірки на відповідність Конституції США законодавчих актів Конгресу та легіслатур штатів, а також актів та дій інших органів влади. Перевіряючи конституційність актів органів законодавчої і виконавчої влади, які регламентують правовий статус особи, Верховний суд США, як правило, застосовує дві основні конституційні доктрини: доктрину рівного для всіх захисту законами (equal protection), закріплену в XIV Поправці до Конституції США, і доктрину належної правової процедури (due process of law), закріплену в V та XIV Поправках.

Розглядаючи гарантії прав і свобод, слід констатувати, що головна роль у системі конституційних та загально-соціальних гарантій особистих прав і свобод людини покладається саме на державу. Забезпечення природних прав людини не ставиться в залежність від фінансових, організаційних чи інших можливостей держави, а є її безпосереднім функціональним обов'язком. Важливу роль у здійсненні цього обов'язку держави, на думку вчених, відіграє нормативно-правове регулювання прав і свобод людини в цілому та її конституційної свободи та недоторканності, зокрема [19, с. 75-76].

На держави, які ратифікували міжнародно-правові акти у сфері прав і свобод людини, поширюється дія цих актів, що свідчить про універсальний та загальний характер прав і свобод людини. Такі держави, будучи під контролем міжнародних правозахисних організацій, зобов'язані дотримуватися норм відповідних ратифікованих документів у цій галузі. У самопроголошених, невизнаних міжнародним співтовариством державах, які виникли внаслідок міжетнічних та міжконфесійних збройних конфліктів (здебільшого території колишнього СРСР та Югославії), навпаки, гарантії особистих прав і свобод людини становлять певну проблему, що виявляється у порушеннях прав, зокрема, таких категорій осіб, як іноземці, біженці, особи без громадянства, військовополонені, журналісти, лікарі тощо, і, більше того, стан справ щодо захисту

прав людини в цих квазі-державих перебуває майже поза контролем з боку міжнародних організацій. А порушення прав і свобод людини пов'язано там з такими злочинами, як викрадення людей, взяття заручників, контрабанда та нелегальний обіг зброї, контрафактних та фальсифікованих товарів, забруднення довкілля.

Серед державних органів загальної компетенції у системі організаційно-правових гарантій особистих прав і свобод людини у США слід вважати президента та Конгрес. Президентові, який поєднує статус глави держави і глави уряду, належить право помилування за злочини проти США та право на амністію, що є гарантіями захисту таких особистих прав, як права на життя та права на свободу.

Незважаючи на проголошену незалежність судової влади, за президентом США зберігаються значні повноваження, що дозволяють серйозно впливати на діяльність судового механізму. Так, президент «за порадою і згодою Сенату» призначає членів Верховного суду. В історії країни відомі випадки, коли, наприклад, президент Ф. Рузвельт, зіштовхнувшись з опозицією консервативного Верховного суду стосовно «нового курсу», здійснив призначення кількох ліберальних суддів і таким чином подолав цей супротив. У 1986 р. президент Р. Рейган призначив головою Верховного суду В. Ренквіста, який, змінивши В. Берджера, був ще більш затятим консерватором. Їхнім попередником у 1953 – 1969 рр. був Е. Воррен, завдяки діяльності якого судова система США зробила великий внесок у поліпшення стану захисту громадянських прав і свобод у країні, що отримало назву «суд Воррена».

Що стосується діяльності законодавчої гілки влади США в особі Конгресу, то у сфері визначення правового статусу людини й громадянина він має повноваження регулювати порядок натуралізації, визначати склади деяких видів злочинів (здебільшого вчинених у відкритому морі, пов'язані з піддробкою цінних паперів, передбачених міжнародним правом), встановлювати покарання за їх вчинення. Конституція США накладає на Конгрес ряд заборон: він не має права допускати несудовий порядок обмеження особистої свободи людини (за винятком випадків заколоту) та приймати закони, що мають зворотну дію.

Серед федеральних органів виконавчої влади США, діяльність яких пов'язана з безпосереднім захистом прав і свобод людини, є насамперед Міністерство юстиції (до складу якого входять такі правоохоронні відомства, як ФБР та Управління по боротьбі

з незаконним обігом наркотиків), Міністерство внутрішньої безпеки, Міністерство фінансів та ін. Усього в США налічується понад 50 федеральних органів, які займаються правоохоронною діяльністю та входять до складу 12 міністерств і відомств [20, с. 313].

Серед організаційно-правових гарантій захисту прав і свобод людини від сваволі державних органів та від зловживання владою з боку чиновників важливе місце відведено інституту парламентського уповноваженого з прав людини. Маючи своє європейське, скандинавське походження (де має іншу назву – «омбудсман»), цей інститут набув дещо специфічного поширення у США, чому присвячені праці ряду авторів [21; 22].

В юридичній літературі США наполегливо висловлювалася думка щодо заснування спеціальної особи (органу) для розгляду скарг. Ідея омбудсмана свого часу викликала у США великий інтерес, де згодом виникли різні типи омбудсманів: виконавчий, спеціальний, міський, регіональний. Широко також обговорювалася концепція інституту омбудсмана (зі створенням його тільки на місцевому та регіональному рівнях) і такими громадськими організаціями США, як Американська асамблея та Американська асоціація адвокатів. Хоча в 70-і рр. Минулого століття багато сенаторів та конгресменів США продовжували вносити біллі (законопроекти) про створення інституту омбудсмана на національному рівні, опір традиціоналістів та сумнівні скептиків постійно брали гору. Реальних успіхів у просуванні цього інституту було досягнуто на рівні штатів (перший у 1969 р. на Гавайях) та місцевих громад.

Основною формою роботи представницьких регіональних омбудсманів США є отримання та вирішення ними індивідуальних скарг громадян на дії чи бездіяльність посадових осіб і службовців виконавчих органів штату чи округу, а також поліпшення адміністративних процедур в результаті рекомендації ними своїх пропозицій щодо внесення змін до чинних нормативно-правових актів штату, що регулюють питання організації та функціонування органів управління. Повноваження законодавчих омбудсманів США захищаються наділенням їх правом позову до суду штату на органи та посадових осіб, які перешкоджають їм, відмовляють, створюють перепони у виконанні функціональних обов'язків. Рішення регіональних омбудсманів США мають рекомендаційний характер, до яких, як правило, прислухаються. У разі відмови виконати рішення, омбудсман повідомляє через засоби масової інформації про випадки порушень прав людини в діях органів влади чи посадових осіб.

Серед цих квазі-омбудсманів, або «урядових омбудсманів» штатів з'явилися також спеціалізовані омбудсмани, насамперед – омбудсмани у справах ув'язнених, або «тюремні омбудсмани» штатів. Деяко пізніше з'явилися і міські омбудсмани, які обиралися міським радами або призначалися мерами. Університети США також практикують створення посад своїх омбудсманів, відповідальних перед радами університетів та фінансованих з університетських фондів. Університетський омбудсман – чиновник, який призначається ректором або, рідше, обирається органами університетського самоврядування, завданням якого є, власне, робота зі студентами, розв'язання конфліктів з ректоратом. Університетські омбудсмани в США можуть здійснювати незалежний розгляд скарг або з власної ініціативи порушувати такі розслідування. На кшталт університетських почали з'являтися також шкільні омбудсмани [25].

Таким чином, інститут уповноваженого з прав людини у США, користуючись значними повноваженнями і зарекомендувавши себе як ефективний правозахисний орган, не набув свого конституційного закріплення, так само як і втілення в діяльності федеральних органів влади. Більше того, цей інститут, діючи навіть на рівні штатів, не належить до жодної з гілок влади, що зумовлено, як уявляється, існуючою правовою доктриною, а також традиціями державно-правового розвитку країни щодо недопущення концентрації в якійсь із гілок влади, окрім судової, функції захисту прав і свобод людини.

Враховуючи вищевикладене, слід зробити **висновок**, що серед інституціональних гарантій конституційних особистих прав і свобод людини у США винятковою є діяльність судової гілки влади на чолі з Верховним судом, значний вплив на персональне формування якого здійснює президент; зосередження функцій конституційної юстиції у Верховному Суді; відсутність парламентського уповноваженого з прав людини на федеральному рівні.

Література:

1. Тимофеева Р. Г. Конституционное право зарубежных стран : курс лекций со схемами. – М.: Изд-во «ИМПО-ПАБЛИШ», 2004. – 320 с.
2. Копиленко О. Л., Сусол О. К., Хомік Л. В. та ін. Права дітей та молоді: Посіб. -довід. нормат. -правових док. – К.: Освітньо-видавничий департамент РННЦ «ДІНІТ», 2002. – 300 с. – (Серія «Майбутнє нашим дітям»).
3. Фрицький О. Ф. Конституційне право України: Підручник. – 2-е вид., перероб. і доп. – К.: Юрінком Інтер, 2004. – 510 с.

4. Права человека: Учеб. для вузов / Отв. ред. Е. А. Лукашева. – М.: Изд-во НОРМА, 2002. – 573 с.
5. Скакун О. Ф. Теорія держави і права : підруч.: Пер з рос. – Х.: Консум, 2001. – 656 с.
6. Наливайко О. І. Теоретико-правові проблеми захисту прав людини: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / 12.00.01. – К.: Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. – 20 с.
7. Пустовіт Ж. М. Основні соціальні права та свободи людини і громадянина в Україні: Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / 12.00.02. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2001. – 20 с.
8. Васильовська В. П. Право людини на безпеку та конституційно-правовий механізм його забезпечення: Автореф. ... дис. канд. юрид. наук: 12.00.02 / Ін-т законодавства Верховної Ради України. – К., 2006. – 20 с.
9. Пашук Т. І. Державно-юридичний захист прав людини: поняття та ознаки // Бюл. М-ва юстиції України. – 2004. – № 11. – С. 32-47.
10. Примаченко А. Стратегия на десять лет // Зеркало недели. – 2006. – № 20. – С. 1, 6.
11. Шишкін В. І. Забезпечення прав людини в судочинстві США. (Організаційні і процесуальні засади). – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 320 с.
12. Шевчук С. Порівняльне прецедентне право з прав людини. – К.: Вид-во «Реферат», 2002. – 344 с.
13. Липачова Л. М. Реалізація конституційного права людини та громадянина за захистом своїх прав і свобод до Європейського Суду з прав людини: Автореф. дис. канд. юрид. наук / 12.00.02. – К.: Київськ. нац. ун-т ім. Т. Г. Шевченка, 2002. – 20 с.
14. Виступ Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини Ніни Карпачової під час представлення у Верховній Раді України Щорічної доповіді про стан дотримання та захисту прав і свобод людини в Україні 14 січня 2011 року // <http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=n0001715-11>.
15. Дмитрієв А. І., Шепель А. О. Порівняльне правознавство : навч. посіб. / Відп. ред. В. Н. Денисов. – К.: Юстиніан, 2003. – 184 с.
16. Малишев Б. В. Судовий прецедент у правовій системі Англії (теоретико-правовий аспект): Автореф. дис. ... канд. юрид. наук / 12.00.01. – К.: Київськ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка, 2002. – 20 с.
17. Боботов С. В, Жигачев И. Ю. Введение в правовую систему США. – М.: Изд-во НОРМА, 1997. – 333 с.
18. Історія держави і права зарубіжних країн: Хрестоматія : навч. посіб. для студ. юрид. спец. вищ. закл. освіти / В. Д. Гончаренко (ред.), В. Д. Гончаренко (упоряд.). – К.: Видав. Дім «Ін Юре», 2002. – 716 с.

19. Олійник А. Ю. Поняття нормативно-правового регулювання конституційної свободи та недоторканності людини // Наук. вісн. Юрид. акад. М-ва внутр. справ. – 2002. – № 2. – С. 75-82.
20. Schmallegger F. Criminal justice. A brief introduction. – 8-th ed., update – Upper Saddle River, NJ, 2004. – 736 p.
21. Бойцова В. Правовой институт омбудсмана: американский опыт // США: экономика, политика, идеология. – 1995. – № 1. – С. 82-91.
22. Марцеляк О. Статус і функціонування регіональних представницьких омбудсманів: світовий досвід // Право України. – 2004. – № 1. – С. 149-153.
23. Носырева Е. А. Особенности института омбудсмана в США // Право и политика. – 2000. – № 9. – С. 100.

УДК 321.01-053.81(477)

Каретна О. О., НУ "ОЮА"

ПОЛІТИЧНА АКТИВНІСТЬ МОЛОДІ ЯК УМОВА СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ В УКРАЇНІ

У статті аналізується проблема політичної активності молоді в сучасному суспільстві на прикладі України. Розглядаються принципи політичної активності молоді: принцип участі, принцип гарантії, соціальної компенсації та пріоритету. Аналізуються чинники, що впливають на політичну активність молоді в українському суспільстві.

В статье анализируется проблема политической активности молодежи в современном обществе на примере Украины. Рассматриваются принципы политической активности молодежи: принцип участия, принцип гарантии, социальной компенсации и приоритета. Анализируются факторы влияющие на политическую активность молодежи в украинском обществе.

In the article the problem of political activity of young people in modern society on the example of Ukraine is analysed. Principles of political activity of young people are examined: principle of participation, principle of guarantee, social indemnification and priority. Factors influencing on political activity of young people in Ukrainian society are analysed.

Розвиток української держави, соціальних інститутів та суспільних відносин визначається як період трансформаційних процесів, пошуку власного шляху розвитку та зміни цінностей, в першу чергу молоді.